

Sadržaj

1.	Uvo	d	2
2.	Coq		3
	2.1.	Što je Coq?	3
	2.2.	Programiranje u Coqu	5
	2.3.	Hijerarhija tipova	8
	2.4.	Propozicije i tipovi, dokazi i termi	10
	2.5.	Ograničenja u programiranju i dokazivanju	12
3.	Log	ka prvog reda s induktivnim definicijama	13
	3.1.	Sintaksa	13
	3.2.	Semantika	13
	3.3.	Standardni modeli	13
	3.4.	Sistem sekvenata s induktivnim definicijama	13
	3.5.	Adekvatnost	13
4.	Cikl	ički dokazi	14
5.	Zak	ljučak	15
Li	terat	ura	16
Sa	žetak	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	18
Αŀ	strac	xt	19

1. Uvod

2. Coq

U ovom poglavlju dajemo pogled svisoka na programski sustav Coq. Prvo ćemo objasniti što je uopće Coq, u kojem je kontekstu nastao, i od kojih komponenti se sastoji. Zatim ćemo dati kratak pregled programiranja u Coqu, nakon čega ćemo se baviti naprednijim konceptima i spomenuti neka ograničenja. Za širi opseg gradiva, čitatelja upućujemo na knjige Coq'Art [1], Software Foundations [2, 3, 4] i Certified Programming with Dependent Types [5] te na službenu dokumentaciju [6].

2.1. Što je Coq?

Alat za dokazivanje Coq^1 , punog naziva *The Coq Proof Assistant*, programski je sustav pomoću kojeg korisnici mogu dokazivati matematičke tvrdnje. **Misao:** *ne sluzi samo tome, moze biti i opceniti funkcijski programski jezik, moze sluziti za programiranje sa zavisnim tipovima* Alat se temelji na λ -računu i teoriji tipova, a prva je inačica implementirana godine 1984. [6] Ovaj rad koristi inačicu 8.18 iz rujna godine 2023.

Program Coq može se pokrenuti u interaktivnom ili u skupnom načinu rada. Interaktivni način rada pokreće se naredbom coqtop, a korisniku omogućuje rad u ljusci sličnoj bash i python ljuskama. Interaktivna ljuska (također poznata pod imenom *toplevel*) služi unosu definicija i iskazivanju lema. Skupni način rada pokreće se naredbom coqc, a korisniku omogućuje semantičku provjeru i prevođenje izvornih datoteka u jednostavnije formate. Kod formaliziranja i dokazivanja, korisnik će najčešće koristiti interaktivni način rada, po mogućnosti kroz neku od dostupnih razvojnih okolina. ²

Misao: spomenuti proof mode? spomenuti workflow dokazivanja? ima jedna zgodna

¹https://coq.inria.fr/

²Autor rada koristio je paket *Proof General* za uređivač teksta *Emacs*. Druge često korištene okoline su *VsCoq* i *CoqIDE*.

slika u QED at Large Misao: treba naglasiti da je Coq interaktivni dokazivač teorema

Kao programski jezik, Coq se sastoji od više podjezika različitih namjena, od kojih spominjemo *Vernacular*, *Gallinu* i *Ltac*.

Vernacular Misao: *vernacular znači "govorni jezik"* je jezik naredbi kojima korisnik komunicira sa sustavom (i u interaktivnom i u skupnom načinu rada); svaka Coq skripta (datoteka s nastavkom . v) je niz naredbi. Neke od najčešće korištenih naredbi su Check, Definition, Inductive, Fixpoint i Lemma. Pomoću naredbi za tvrdnje, kao što je Lemma, Coq prelazi iz *toplevela* **Misao:** *treba bolji prevod* u način dokazivanja (engl.*proof mode*).

Gallina je Coqov strogo statički tipiziran specifikacijski jezik. Kako se glavnina programiranja u Coqu svodi upravo na programiranje u Gallini, posvećujemo joj idući odjeljak.

Ltac je Coqov netipiziran jezik za definiciju i korištenje taktika. Taktike su pomoćne naredbe kojima se u načinu dokazivanja konstruira dokaz. Može se reći da je Ltac jezik za metaprogramiranje Galline. Primjeri taktika su intros, destruct, apply i rewrite.

Pogledajmo ilustrativan primjer.

```
Lemma example_lemma : 1 + 1 = 2.
Proof.
cbn. reflexivity.
Qed.
```

Ključne riječi Lemma, Proof i Qed dio su Vernaculara, izraz example_lemma : 1 + 1 = 2 dio je Galline, a pomoćne naredbe cbn i reflexivity dio su Ltaca.

Jezgra programskog sustava Coq je algoritam za provjeru tipova (engl. *type checking*) implementiran u OCamlu — svaka tvrdnja koja se dokazuje izrečena je pomoću tipova. Ostatak sustava u načelu služi za knjigovodstvo i poboljšanje korisničkog iskustva. Nužno je da jezgra sustava bude relativno mala kako bismo se mogli uvjeriti u njenu točnost. U suprotnom, možemo li biti sigurni da su naše dokazane tvrdnje doista istinite? **Misao:**

kažem istinite, ali u stvari mislim dokazive, no to je nespretno za napisati i diskusija oko toga je preopćenita

Prve inačice Coqa implementirale su račun konstrukcija, no kasnije je dodana podrška za induktivno i koinduktivno definirane tipove [7, 8]. Danas se može reći da Coq implementira polimorfni kumulativni račun induktivnih konstrukcija [9]. **Misao:** *mogu spomenuti i preteče računa konstrukcija i jezike koji ih implementiraju, npr. Lisp je implementacija λ-računa* Coq se, osim kao dokazivač teorema, može koristiti i za programiranje sa zavisnim tipovima. U toj sferi konkuriraju jezici Agda³, Idris⁴ i Lean⁵. Coq se između njih istiće po usmjerenosti prema dokazivanju, posebno po korištenju taktika (jezik Ltac) i nepredikativnoj sorti Prop (o kojoj će kasnije biti riječi). Još jedna prednost Coqa je mehanizam *ekstrakcije* pomoću kojeg korisnik može proizvoljnu funkciju⁶ prevesti u jezik niže razine apstrakcije.⁷ Mehanizam ekstrakcije nije dokazano točan, no poželjno je da funkcije zadržavaju točnost i nakon ekstrakcije pa se radi na verifikaciji ekstrakcije [9].

2.2. Programiranje u Coqu

Gallina je funkcijski programski jezik, što znači da su funkcije prvoklasni objekti — funkcije mogu biti argumenti i povratne vrijednosti drugih funkcija. Dodatno, varijable su nepromjenjive (engl.immutable) te se iteracija ostvaruje rekurzijom. Za uvod u funkcijsko programiranje, čitatelja upućujemo na knjigu *Programming in Haskell* [10]. Primjeri koje ćemo vidjeti u ostatku ovog odjeljka dijelom se osljanjanju na tipove i funkcije definirane u Coqovoj standardnoj knjižnici.⁸

Gallina je strogo statički tipiziran jezik, što znači da se svakom termu prilikom prevođenja dodjeljuje tip⁹. Naredbom Check možemo provjeriti tip nekog terma ili doznati da se termu ne može dodjeliti tip. Dalje u radu pod "term" mislimo na dobro formirane terme, odnosno na one terme kojima se može dodijeliti tip. Kažemo da je term *stanov*-

³https://wiki.portal.chalmers.se/agda/

⁴https://www.idris-lang.org/

⁵https://lean-lang.org/

⁶Za koju je dokazao točnost, štogod to značilo.

⁷Trenutno su podržani Haskell, OCaml i Scheme.

⁸https://coq.inria.fr/library/

⁹Tipovi su kolekcije srodnih objekata.

nik tipa koji mu je dodijeljen. Za tip kažemo da je *nastanjen*, odnosno *nenastanjen*, ako postoji, odnosno ne postoji, stanovnik tog tipa. Kako su u Coqu i tipovi termi, radi razumljivosti i zvučnosti umjesto "tip tipa" kažemo "sorta tipa".

Kao i u ostalim jezicima, kod programiranja u Coqu korisnik se oslanja na dostupne primitivne izraze, od kojih su najvažniji:

- forall, pomoću kojeg se konstruiraju funkcijski tipovi i zavisni produkti¹⁰;
- match, pomoću kojeg se provodi pattern matching;
- fun, pomoću kojeg se definiraju funkcije;
- fix, pomoću kojeg se definiraju rekurzivne funkcije i
- cofix, pomoću kojeg se definiraju korekurzivne funkcije.

Jedna od osnovnih naredbi za stvaranje novih terma je naredba Definition.

```
Definition negb (b : bool) : bool :=
match b with
false => true
true => false
end.
```

U gornjem kodu definirana je funkcija negb čiji se argument b tipa bool destrukturira te se vraća njegova negacija, također tipa bool. Važno je napomenuti da svaki match izraz mora imati po jednu granu za svaki konstruktor tipa. U ovom su primjeru konstante false i true jedini konstruktori tipa bool. Funkcija negb je tipa bool \rightarrow bool.

```
Definition mult_zero_r : Prop := forall (n : nat), n * 0 = 0.
```

Ovdje je definirana propozicija (tip) imena mult_zero_r kao univerzalno kvantificirana tvrdnja po prirodnim brojevima.

 $^{^{10}}$ Može se reći da je forall jedini primitivni konstruktor, dok ostale definira korisnik. U tom smislu je forall *the star of the show.*

¹¹Posljedično, svaka je funkcija totalna.

Naredbom Inductive definira se *induktivni* tip te se automatski za njega generiraju principi *indukcije* i *rekuzrije*.

Ovim kodom definirali smo tri terma:

- nat (tip prirodnih brojeva) je term sorte Set,
- 0 (broj nula) je term tipa nat i
- S (funkcija sljedbenika) je term tipa nat → nat.

Za term nat kažemo da je konstruktor tipa (engl. *type constructor*), a za terme 0 i S kažemo da su konstruktori objekata (engl. *object constructors*).

Rekurzija nad induktivnim tipovima može se ostvariti pomoću naredbe Fixpoint, koja u pozadini koristi izraz fix.

```
1 Fixpoint plus (n m : nat) {struct n} : nat :=
2 match n with
3   | 0 => m
4   | S n' => S (plus n' m)
5 end.
```

U ovom primjeru definirana je funkcija plus koja prima dva argumenta tipa nat. Funkcija je rekurzivna po prvom argumentu što je vidljivo oznakom {struct n}. Napominjemo da su induktivni tipovi dobro utemeljeni, to jest svaki term induktivnog tipa je konačan. Time je, u kombinaciji sa strukturalnom rekurzijom, osigurana odlučivost svake funkcije.

Osim induktivnih, u Coqu postoje i koinduktivni tipovi, koji nisu dobro utemeljeni, zbog čega za njih nije moguće definirati principe indukcije i rekurzije. Umjesto rekurzije, koinduktivni tipovi koriste se u korekurzivnim funkcijama. Standardan primjer koinduktivnog tipa je beskonačna lista.

```
CoInductive Stream (A : Type) : Type :=

Cons : A -> Stream A -> Stream A.
```

Ovime smo definirali familiju tipova Stream indeksiranu tipskom varijablom A. Svaki Stream ima glavu i rep koji je također Stream.

Stanovnici koinduktivnih tipova konstruiraju se korekurzivnim funkcijama naredbom CoFixpoint, koja u pozadini koristi cofix.

```
CoFixpoint from (n : nat) : Stream nat := Cons _ n (from (n + 1)).
```

Ovime je definirana funkcija from koja za ulazni argument n vraća niz prirodnih brojeva od n na dalje.

Razlika induktivnih i koinduktivnih tipova može se izreći epigramom:

"Induktivni tipovi su domene rekurzivnih funkcija, a koinduktivni tipovi su kodomene korekurzivnih

Time se želi reći da se termi induktivnih tipova destrukturiraju u rekurzivnim funkcijama, dok se termi koinduktivnih tipova konstruiraju u korekurzivnim funkcijama.

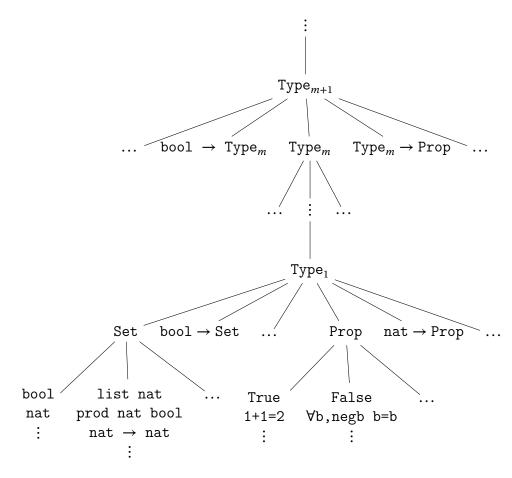
Misao: Barendregtova kocka, term koji ovisi o termu, term koji ovisi o tipu, tip koji ovisi o termu, tip koji ovisi o tipu

2.3. Hijerarhija tipova

U usporedbi s tradicionalnim programskim jezicima, Coqov tipski sustav je ekspresivniji jer dopušta tipove koji mogu ovisiti o termima. Takvi tipovi se u Coqu konstruiraju pomoću forall izraza. Primjer jednog takvog tipa je "lista duljine n", gdje je n neki prirodan broj, a čiji su stanovnici n-torke. Općeniti tip tada glasi "za svaki n, lista duljine n" — on ovisi o stanovniku drugog tipa (u ovom slučaju, tipa nat).

Spomenuli smo da su i tipovi termi te im se može dodijeliti sorta. Postoji li najveći tip, odnosno postoji li tip Type čiji su stanovnici svi dobro formirani termi? Prisjetimo se, svaki term ima svoj tip. Kada bi takav Type postojao, tada bi vrijedilo Type: Type, što

može dovesti do paradoksa lašca¹². Takav dokazivač teorema bio bi inkonzistentan te bismo njime mogli dokazati kontradikciju, čime dokazivač efektivno gubi svoju svrhu. Umjesto jedne "velike" sorte Type, u Coqu postoji niz monotono rastućih sorti Type_n za sve prirodne brojeve n, takav da vrijedi Type_n: Type_m kad god vrijedi n < m. Ilustracija ove **kumulativne hijerarhije tipova** prikazana je na slici 2.1. Dvije najvažnije sorte u Coqu su sorta Set i sorta Prop.



Slika 2.1. Kumulativna hijerarhija tipova

Naziv Set sinonim je za sortu Type₀, a njeni stanovnici su **programi**. Primjerice, tipovi nat i bool su programi. Dodatno, funkcije koje primaju i vraćaju programe su također programi. Tada su i produkti, sume, liste i stabla programa također programi. Intuitivno se može reći da su programi oni tipovi s čijim se stanovnicima može efektivno računati. Stanovnici sorte Prop su **propozicije**. Za razliku od programa, sa propozicijama ne možemo efektivno računati, već ih moramo dokazivati.

Za dokazivače teorema, poželjna je mogućnost definicije predikata (propozicija) nad

¹²Ova rečenica je lažna. U teoriji skupova to je Russellov paradoks, u teoriji tipova to je Girardov paradoks

proizvoljnim tipovima. Zbog toga u Coqu prilikom definicije terma sorte Prop možemo raditi kvantifikaciju po proizvoljno velikim tipovima (što uključuje i sortu Prop).

```
Inductive isNat : Set -> Prop :=
IsNat : isNat nat.
```

Tako je ovdje isNat predikat nad sortom Set, a u primjeru ispod not je predikat nad sortom Prop.

```
Definition not (P : Prop) := P -> False.
```

Ovaj stil kvantifikacije omogućuje nam definiciju proizvoljnih propozicija i propozicijskih veznika. Kažemo da je sorta Prop **nepredikativna**. S druge strane, sorta Set je **predikativna**, to jest *ne dopušta* kvantifikaciju po proizvoljno velikim tipovima. Na praktičnoj strani, predikativnost ograničava korisnika da prilikom definicije programa smije koristiti samo druge programe.

2.4. Propozicije i tipovi, dokazi i termi

Evo par zanimljivih tvrdnji:

Jasno je da takav šešir ili postoji ili ne postoji, odnosno tvrdnja 2.1 ili vrijedi ili ne vrijedi. Treća mogućnost ne postoji. Tada tvrdnja 2.2 mora vrijediti! Međutim, nije jasno *zašto* tvrdnja 2.2 vrijedi.

Sličnim pitanjima bavili su se logičari dvadesetog stoljeća. *Klasični* logičari bi tvrdnju 2.2 smjesta prihvatili, dok bi *konstruktivisti* tražili konkretan dokaz. ¹⁴ Između ostalog, ovakva razmatranja rezultirala su fundamentalnim uvidom u povezanost programiranja i dokazivanja. Naime, želimo li dokazati konjunkciju, dovoljno je zasebno dokazati

¹³Tertium non datur.

¹⁴Ako takav šešir postoji, oni bi ga htjeli vidjeti. Ako pak ne postoji, htjeli bi vidjeti da traganje *kroz cijeli svemir* za takvim šeširom nije urodilo plodom.

njene konjunkte. S druge strane, želimo li konstruirati par objekata, dovoljno je zapakirati prvi i drugi objekt u konstruktor para. Na sličan način, želimo li dokazati implikaciju, dovoljno je pretpostaviti njen antecedent pomoću njega dokazati konzekvens. Ako pak želimo konstruirati funkciju, smijemo uzeti jedan argument i pomoću njega konstruirati povratnu vrijednost. Dodatno, nemoguće je dokazati laž, a istina trivijalno vrijedi. S druge strane, ako tip nema konstruktore, nije moguće definirati vrijednost tog tipa. Ako pak tip ima barem jedan konstruktor, tada postoje i njegovi stanovnici. Kroz ove primjere vidimo fenomen **Curry–Howardove korespondencije**, koju možemo sažeti epigramom:

"Propozicije su tipovi, dokazi su termi."

Time se dokazivanje svodi na programiranje. Pogledi na dvije strane ovog novčića mogu se vidjeti u tablici 2.1.

Dokazivanje	Programiranje	Logički term	Programski term
konjunkcija	produktni tip	and	prod
disjunkcija	zbrojni tip	or	sum
implikacija	funkcijski tip	->	->
univerzalna kvantifikacija	zavisni produkt	forall x, P x	forall x, P x
egzistencijalna kvantifikacija	zavisni koprodukt	ex	sigT
istina	jedinični tip	True	unit
laž	prazni tip	False	Empty_set
modus ponens	poziv funkcije		
teorem	tip		
dokaz	term		
pretpostavka	varijabla		
dokazivanje	programiranje		
dokazivost	nastanjenost tipa		

Tablica 2.1. Sličnosti dokazivanja i programiranja

Za bolju ilustraciju, prikazujemo princip matematičke indukcije u Coqu. Prisjetimo se, za proizvoljni predikat *P* nad prirodnim brojevima, princip matematičke indukcije glasi:

$$P(0) \land (\forall n, P(n) \rightarrow P(n+1)) \rightarrow \forall n, P(n).$$

Tvrdnju dokazujemo analizom broja n. Ako je n=0, tvrdnja slijedi iz baze indukcije. Ako pak je n=n'+1 za neki n', tada rekurzivno konstruiramo dokaz za P(n'), a konačna tvrdnja slijedi primjenom koraka indukcije na rekurzivno konstruirani dokaz.

```
Definition nat_ind (P : nat -> Prop) (baza : P 0) (korak : forall n, P n -> P (S n))

fix F (n : nat) : P n :=

match n with

0 => baza

S n' => korak n' (F n')

end.
```

Za term nat_ind kažemo da je dokazni objekt (engl.*proof object*) za tvrdnju matematičke indukcije. Princip matematičke indukcije je samo poseban slučaj **principa indukcije**, kojeg Coq automatski generira za sve induktivno definirane tipove.

Misao: Kada bih pisao rad od 100 stranica, ovdje bih spomenuo Noetherin princip indukcije.

2.5. Ograničenja u programiranju i dokazivanju

Tu prvenstveno mislim na uvjete pozitivnosti i produktivnosti za induktivne i koinduktivne tipove, te na eliminaciju propozicija kod definiranja nečega u Type.

3. Logika prvog reda s induktivnim definicijama

3.1. Sintaksa

Signatura. Term. Formula.

3.2. Semantika

Struktura. Okolina. Evaluacija. Relacija ispunjivosti. Substitution sanity leme.

3.3. Standardni modeli

Produkcije. Skup induktivnih definicija. Operator φ_{Φ} . Aproksimanti. Standardni model.

3.4. Sistem sekvenata s induktivnim definicijama

LKID. Dopustiva pravila. Primjeri dokaza.

3.5. Adekvatnost

Lokalne adekvatnosti za pravila izvoda. Glavni teorem.

4. Ciklički dokazi

Koinduktivni tip podatka i koinduktivna propozicija. Jedan primjer su Streamovi i predikat Infinite. Jednostavniji primjer bi možda bio koinduktivni nat i koinduktivni le.

Kako bi izgledali ciklički dokazi u LKID? Ono što je tamo "repeat funkcija" je u Coqu cof ix.

5. Zaključak

Literatura

- [1] Y. Bertot i P. Castéran, *Interactive theorem proving and program development:* Coq'Art: the Calculus of Inductive Constructions. Springer Science & Business Media, 2013.
- [2] B. C. Pierce, A. A. de Amorim, C. Casinghino, M. Gaboardi, M. Greenberg, C. Hriţcu, V. Sjöberg, i B. Yorgey, *Logical Foundations*, ser. Software Foundations, B. C. Pierce, Ur. Electronic textbook, 2023., sv. 1, version 6.5, http://softwarefoundations.cis.upenn.edu.
- [3] B. C. Pierce, A. A. de Amorim, C. Casinghino, M. Gaboardi, M. Greenberg, C. Hriţcu, V. Sjöberg, A. Tolmach, i B. Yorgey, *Programming Language Foundations*, ser. Software Foundations, B. C. Pierce, Ur. Electronic textbook, 2024., sv. 2, version 6.5, http://softwarefoundations.cis.upenn.edu.
- [4] A. W. Appel, *Verified Functional Algorithms*, ser. Software Foundations, B. C. Pierce, Ur. Electronic textbook, 2023., sv. 3, version 1.5.4, http://softwarefoundations.cis. upenn.edu.
- [5] A. Chlipala, Certified programming with dependent types: a pragmatic introduction to the Coq proof assistant. MIT Press, 2022.
- [6] The Coq Development Team, "The Coq Reference Manual, Release 8.18.0", https://coq.inria.fr/doc/v8.18/refman/, 2023.
- [7] F. Pfenning i C. Paulin-Mohring, "Inductively Defined Types in the Calculus of Constructions", u *Proceedings of the 5th International Conference on Mathematical Foundations of Programming Semantics*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1989., str. 209–228.

- [8] E. Giménez, "Codifying guarded definitions with recursive schemes", u *Types for Proofs and Programs*, P. Dybjer, B. Nordström, i J. Smith, Ur. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 1995., str. 39–59.
- [9] M. Sozeau, S. Boulier, Y. Forster, N. Tabareau, i T. Winterhalter, "Coq Coq correct! verification of type checking and erasure for Coq, in Coq", *Proceedings of the ACM on Programming Languages*, sv. 4, br. POPL, str. 1–28, 2019.
- [10] G. Hutton, *Programming in Haskell*, 2. izd. Cambridge University Press, 2016.

Sažetak

Primjene Coq alata za dokazivanje u matematici i računarstvu

Miho Hren

Unesite sažetak na hrvatskom.

Ključne riječ: prva ključna riječ; druga ključna riječ; treća ključna riječ

Abstract

Applications of the Coq Proof Assistant in mathematics and computer science

Miho Hren

Enter the abstract in English.

Keywords: the first keyword; the second keyword; the third keyword